

OBLICZA FEMINIZMU

MIASTO PRACUJĄCYCH Kobiet

pod redakcją
Izzy Desperak i Martyny Krogulec

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

MIASTO PRACUJĄCYCH KOBIEŃ

[Kup książkę](#)

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

[Kup książkę](#)

MIASTO PRACUJĄCYCH KOBIET

pod redakcją
Izy Desperak i Martyny Krogulec

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2020

[Kup książkę](#)

Iza Desperak – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Instytut Socjologii
Katedra Socjologii Polityki i Moralności, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43
Interdyscyplinarne Seminarium Gender przy Centrum Innowacji Społecznych UŁ
91-431 Łódź, ul. Franciszkańska 1/5

Martyna Krogulec – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Socjologii, Katedra Socjologii Polityki i Moralności
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT

Sławomira Kamińska-Berezowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Dorota Stępień

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Polkadot Studio Graficzne Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Zdjęcia na okładce: https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5954926/obiekty/282695#opis_obiektu

Autor fotografii: *Jerzy Łuczyński*

<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/5904922/obiekty/348217>

Autor fotografii: *Adam Jankowski*

© Copyright by Authors, Łódź 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09028.18.0.K

Ark. wyd. 11,1; ark. druk. 11,5

ISBN 978-83-8142-429-5
e-ISBN 978-83-8142-430-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wstęp (Iza Desperak, Martyna Krogulec)	7
Anna Deredas, Inga B. Kuźma, Alicja Piotrowska <i>Praca kobiet z perspektywy badań zbiorów Archiwum Etnograficznego w Łodzi</i>	9
Sylwana Borszyńska <i>Praca kobiet w Łodzi przed I wojną światową</i>	25
Iza Desperak, Martyna Krogulec <i>Łódzki ośrodek badań nad pracą kobiet</i>	57
Teresa Makowiec-Dąbrowska <i>Jak zmieniała się w Polsce ochrona zdrowia kobiet pracujących (ewolucja poglądów i przepisów)</i>	77
Agata Zysiak <i>Kobiety na katedry! Profesorki w PRL i ograniczenia akademickiego awansu</i>	95
Daria Domarańczyk-Cieślak <i>Łódzkie pionierki psychologii naukowej</i>	111
Piotr Ossowski <i>Partyjne kariery kobiet w Komitecie Łódzkim PZPR</i>	121

ANEKS

Ewelina Wejbert-Wąsiewicz <i>Wybrane problemy pracy kobiet w branży filmowej</i>	137
Kamila Żyto <i>Miasto kobiet w obiektywie dokumentalisty, czyli kilka uwag o łódzkich prządkach</i>	153
Anna Musiałowicz, Iza Desperak, Irena Hübner, Elżbieta Górnikowska-Zwolak <i>Łódzki szlak naukowczyń</i>	163
<i>Biogramy autorek i autorów</i>	179

WSTĘP

Książka ta jest rezultatem pewnego niezależnego projektu koordynowanego przez Interdyscyplinarne Seminarium Gender przy CEIN UŁ i roboczo przez nas nazwanego „Historią pracy kobiet w Łodzi”, w ramach którego badaczki i badacze reprezentujący różne dziedziny i podejścia przez kilkanaście miesięcy spotykali się i rozmawiali o tym, co każde z nich może wnieść do opracowania tematu z pozoru dość ograniczonego, a mianowicie – wspomnianej już pracy kobiet w Łodzi. Publikacja ta stanowi swoistą próbę rozliczenia się z historią, a raczej „herstorią” naszego miasta.

Od ponad dwóch wieków Łódź jest miastem aktywnie tworzoną przez kobiety – to właśnie łódzkie robotnice jako jedne z pierwszych udowodniły, że praca kobiet stanowi niezbędny element kapitalistycznego rozwoju, a lokalne badaczki jako jedne z pierwszych podjęły próby badania kobiecej aktywności zawodowej. Niestety, minione lata wciąż ukrywają wiele świadectw historycznych, które ukazywałyby dzieje naszego miasta z perspektywy pracy łódzianek – niezależnie od tego, czy mówimy tu o robotnicach czy o pracownikach naukowych. Projekt poświęcony zapominanej historii pracy kobiet oraz badań nad tą dziedziną miał przypomnieć między innymi dorobek badań nad pracą kobiet, realizowanych w Łodzi w ostatnim półwieczu, zwłaszcza badań łódzkiego ośrodka socjologicznego.

Socjolożki, etnolożki, historyczki i historycy oraz profesorka medycyny pracy postanowili spróbować, choć w niewielkim stopniu, przywrócić pamięć nie tylko o zapomnianych już badaniach, lecz także o samych badaczach i badaczkach tej tematyki. Co ważne – niniejsza publikacja ma wielowymiarowy i multidyscyplinarny charakter zarówno ze względu na udział osób z różnych dyscyplin naukowych, jak i zaangażowanie lokalnych instytucji kultury: Muzeum Fabryki i Centralnego Muzeum Włókiennictwa w Łodzi oraz Łódzkiego Szlaku Kobiet, którego członkinie od kilku lat opracowują historie łódzkich naukowiec, wciąż ukrytych w cieniu ich sławniejszych kolegów.

W tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że prezentowana książka nie jest próbą reprezentatywnego opisu historii pracy kobiet i badań we wspomnianym obszarze, lecz jedynie przyjrzeniem się wybranym polom – tematyka poruszana przez autorki i autora tekstów dotyczy zróżnicowanych obszarów aktywności

zawodowej kobiet, zaś zakres czasowy naszej publikacji, ze względu na ograniczoną dostępność materiałów i subiektywne zainteresowania osób zaangażowanych, uwzględnia lata od 1905 roku do początku lat dwutysięcznych, ze szczególnym naciskiem na okres powojenny.

Anna Deredas, Inga B. Kuźma i Alicja Piotrowska przybliżają obraz pracy kobiet, jaki wyłania się ze zbiorów archiwum etnograficznego w Łodzi, Sylwana Borszyńska opisuje realia pracy kobiet w Łodzi przed I wojną światową. Redaktorki tomu, Iza Desperak i Martyna Krogulec, przypominają najnowszą historię socjologii pracy w Łodzi, a Teresa Makowiec-Dąbrowska zarysowuje ewolucję poglądów i przepisów dotyczących ochrony zdrowia kobiet pracujących. Następnie przechodzimy do naukowych karier kobiet. Agata Zysiak pisze o profesorkach w PRL i ograniczeniach akademickiego awansu kobiet, a Daria Domańczyk-Cieślak – o łódzkich pionierkach psychologii naukowej. Partyjne kariery kobiet w PRL przedstawia z kolei Piotr Ossowski. Zwieńczeniem tomu są: artykuł Eweliny Wejbert-Wąsiewicz o pracy kobiet w polu filmowym oraz tekst Kamili Żyto o filmowym wizerunku łódzkich włókniarek. Swoistym dodatkiem jest natomiast opracowany przez Łódzki Szlak Kobiet opis łódzkiego szlaku naukowczyń, zawierający również biogramy wybranych naukowczyń. Jest to przedruk ze społecznego miesięcznika „Miasto Ł.”, ukazującego się w Łodzi w ostatnich latach, dowód zaistnienia naukowej herstorii poza tkanką uniwersytetu, w żywej społecznej przestrzeni, a także dowód rosnącej popularności tej tematyki.

Mamy nadzieję, że ogrom nieznanych dotąd historii i informacji, do których dotarto dzięki pracy nad projektem, nie tylko pomoże nieco wypełnić historyczne luki w dziejach naszego miasta, ale stanie się też inspiracją do dalszego zgłębiania problematyki pracy kobiet w Łodzi i innych rejonach Polski. Życzymy miłej lektury.

*Iza Desperak
Martyna Krogulec*

Anna Deredas

Uniwersytet Łódzki
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Inga B. Kuźma

Uniwersytet Łódzki
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Alicja Piotrowska

Uniwersytet Łódzki
Centrum Innowacji Społecznych

PRACA KOBIET Z PERSPEKTYWY BADAŃ ZBIORÓW ARCHIWUM ETNOGRAFICZNEGO W ŁODZI

**THE WORK OF WOMEN FROM THE PERSPECTIVE OF RESEARCH INTO
THE COLLECTIONS OF THE ETHNOGRAPHIC ARCHIVE IN LODZ**

Streszczenie. Autorki bazują na wybranych materiałach pochodzących z archiwum etnograficznego Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ. Na ich podstawie rekonstruują opowieść o pracy kobiet. Przyglądając się osobistym zapiskom jednej z kobiet – łódzkiej włóknarki, traktują teren badań w sposób otwarty, w tym wypadku zastany w narracji osobistej, czekający na ponowne zinterpretowanie. Przypatrują się również statusowi materiałów archiwalnych w kontekście źródeł do uprawiania współczesnej etnografii – uwzględniając wątki reinterpretacyjne umożliwiające wyeksponowanie pomijanych wcześniej zagadnień w opracowaniach o charakterze naukowym. Tak też jest w przypadku perspektywy uwzględniającej płeć jako zmienną różnicującą narrację. Na podstawie materiałów archiwalnych podejmują się wyodrębnienia kategorii związanych z różnego rodzaju pracą kobiet, na różnych płaszczyznach codzienności w mieście.

Przedstawiają codzienność w wymiarze mikrohistorycznym, skupiając się na opowieści jednej kobiety, autorki zapisków znajdujących się w archiwum etnograficznym, obrazujących codzienność życia kobiety-robotnicy w mieście.

Słowa kluczowe: kobieta, herstoria, miasto, włókiennictwo, praca kobiet, archiwum etnograficzne.

Abstract. The authors in the text based on selected materials from the ethnographic archives of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology of the University of Lodz. Based on them, they reconstruct the story of women's work. Looking at the personal notes of one of the women – the Lodz textile worker treat the research area in an open way, in this case found in a personal narrative, waiting for reinterpretation. They also look at the status of archival materials in the context of sources for practicing modern ethnography – taking into account reinterpreting threads enabling the display of previously overlooked threads in scientific studies. This is also the case of a perspective that includes gender as a variable that differentiates narrative. On the basis of archival materials, they undertake to separate categories related to various types of women's work on various levels.

They present everyday life in a microhistorical dimension, focusing on the story of one woman, the author of the notes found in the ethnographic archive, depicting the everyday life of a female worker in the city.

Key words: women, herstory, city, textil, women's work, ethnographic archives.

Teren, badania terenowe, praca terenowa, doświadczenie terenowe, wyjście w teren, powrót z terenu... Te i jeszcze kilka zbliżonych określeń przynależą do profesjonalnego słownika etnologów. Nie wyobrażamy sobie mówić, pisać czy nawet myśleć o etnologii bez uwzględnienia tej kategorii.

Wyjście „w teren” jest podstawą badań empirycznych, które dla etnologów są tym, co świadczy o szczególnym charakterze dyscypliny, co jest jej wyróżnikiem. Bronisław Malinowski badanie empiryczne nazwał badaniem terenowym. Nazwa ta szybko się przyjęła i utrzymała. Cechą charakterystyczną badań etnologicznych jest badanie „inności”. Ewa Krawczak zauważyła, że w tradycyjnej, modernistycznej antropologii w badaniu „inności” możemy wyróżnić dwa nurty:

przedmiot pierwszego stanowiły inne kultury, a więc było to badanie odmienności kultury świata znajdującego się poza Europą lub poza społeczeństwem własnym badaczy. Natomiast drugi nurt dotyczył odmienności świata lokalnego, czyli kultury ludowej (chłopskiej), przybierał w różnych krajach odmienne nazwy, np. ludoznawstwo, etnologia¹.

Niezależnie od nurtu celem badań jest zdobycie wiedzy o człowieku poprzez badanie małych społeczności. Tymi społecznościami badanymi przez łódzki ośro-

¹ E. Krawczak, *Antropologia kulturowa, klasyczne kierunki, szkoły i orientacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 15.

dek etnograficzny² przez lata były wspólnoty wiejskie. Zajmowano się głównie analizami stosunków społeczno-gospodarczych, a także głównymi i pobocznymi zajęciami ludności. Badania prowadzono stacjonarnie (badacz_badaczka przebywali w miejscu badań), były ciągłe i długotrwałe (badacz_badaczka nie pojawiali się incydentalnie, lecz przebywali jednorazowo około dwóch tygodni, lub dłużej, na miejscu) oraz powtarzalne (badacz_badaczka wracali do badanej miejscowości przez kilka lat bądź co jakiś czas). Taka strategia pozwalała zrozumieć, poczuć i poznać świat badanych, a także zbliżyć się do nich. Jej kwintesencja została zawarta w słowach Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej:

Trzeba żyć nie tylko **wśród nich**, ale **z nimi**, by dotrzeć do surowej prawdy ich życia. Stąd jeszcze dalej idący wniosek: trzeba odrzucić precz własny świat nawyków, pojęć, reakcji. Nie mierzyć własną miarą tych ludzi „z innego świata”. Żyć się z nimi tak, by przejąć ich miarę pojmowania otaczających zjawisk³.

Zawistowicz-Adamska utworzyła po II wojnie światowej na nowo powołanym wówczas Uniwersytecie Łódzkim ośrodek etnograficzny, którym kierowała przez około ćwierć wieku i przekazała wspomniany wyżej sposób pracy swoim uczniom i uczennicom. Dążenie do współuczestnictwa badacza z badanymi kształtuje postawę uczonego_uczoney, pozwala także (dzięki zrozumieniu) zdobyć przekonanie o wiarygodności pozyskanych w terenie danych, bez uprątnienia ich ilością, liczbą czy potwierdzalnością wyników. Taki sposób pracy doskonale sprawdził się również w badaniach nad kulturą robotniczą – bliską przestrzennie i kulturowo łódzkim etnografom. Stały się one znakiem rozpoznawczym łódzkiego ośrodka etnograficznego, prowadząc do szerokich badań nad antropologią miasta.

W trakcie terenowych badań etnograficznych powstają różnego rodzaju materiały. Konkretnie spotkania z drugim człowiekiem-badanym, doświadczenia wspólnych sytuacji kulturowych zostają przetransponowane przede wszystkim w postać materialną stworzoną przez etnografa, czyli zapisy wywiadów i obserwacji, notatki terenowe, rysunki, fotografie. Dane z terenu są przechowywane w postaci map, korespondencji czy artefaktów przekazanych badaczowi przez rozmówców (pamiętki

² Mamy tutaj na myśli dawną Katedrę Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego (obecnie Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej) oraz współdziałające z nią badawczo i połączone kadrowo jednostki: Oddział Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego i Łódzką Pracownię Etnograficzną Zakładu Etnografii Polski IHKM PAN. Placówki te silnie ze sobą współdziałały, często pod wspólnym kierownictwem, a większość z ich materiałów terenowych zostało przekazanych do Katedry Etnografii, dlatego pomijamy tutaj Dział Etnograficzny Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

³ K. Zawistowicz-Adamska, *Spółeczność wiejska*, Polski Instytut Służby Społecznej, Łódź 1948, s. 128.

rodzinne, fotografie, twórczość czy elementy wytwórczości). W przypadku łódzkiego ośrodka etnograficznego materiały tego typu deponowane były w większości w archiwum naukowym, znajdującym się przy dawnej Katedrze Etnografii UŁ. Oprócz zróżnicowania ze względu na typ materiału – co jest wynikiem posługiwania się konkretnymi narzędziami i technikami badawczymi, archiwalia różnią się między sobą ze względu na czas ich powstania (co za tym idzie, również ze względu na konteksty historyczno-społeczne), tematy czy zagadnienia w nich poruszane (w tym przypadku różnice wiążą się z wyborami metodologicznymi i teoretycznymi). Różnice wynikają również z tego, kto zbierał materiał w terenie, czyli łączy się to z doświadczeniem badawczym czy „temperamentem” badacza_badaczki.

Już w latach 60. XX wieku w „zachodnich” badaniach społecznych pojawił się trend powtórnego wykorzystywania zastanych danych, powstałych w wyniku badań jakościowych. Było to związane między innymi ze znaczącą zmianą paradygmatu w naukach społecznych. Kryzys wielkich narracji i teorii przy równoległym rozwoju teorii krytycznych dawał nowe i niespotykane wcześniej możliwości spojrzenia na materiał badawczy zgromadzony w toku rozwoju poszczególnych dziedzin społecznych i humanistycznych. Interpretatywizm i relatywizm były nieodłączne w procesie powstawania danych jakościowych. Tego typu zaplecze metodologiczne pozwalało nie tylko na wykorzystywanie owych materiałów w pracach porównawczych, lecz także na traktowanie ich jako źródła wiedzy o wiedzy, tzn. o sposobie jej konstruowania i gromadzenia. Między innymi dzięki archiwom wypełnionym materiałami z badań jakościowych, uczeni i uczone następnych pokoleń pogłębiali refleksję na temat poszczególnych prądów teoretycznych i metodologicznych, odsłaniając kulisy warsztatu badawczego. Powtórne wykorzystanie danych, czyli stosowanie metody analizy wtórnej, umożliwiło wydobywanie na jaw wątków wcześniej nieporuszanych w namyśle naukowym, np. dotyczących grup marginalizowanych, nierówności społecznych, kwestii związanych z prawem do konstruowania własnej tożsamości opartej nie tylko o wypracowane przez naukę sztywne kategorie, lecz z prawem do posiadania własnej mikro- i makrohistorii.

Również współcześnie, w tym na gruncie nauki polskiej, możemy dostrzec wzmożone zainteresowanie materiałami zgromadzonymi w archiwach naukowych. Stanowią one swoistą alternatywę dla jakościowych danych pozyskiwanych we współczesnej, trudnej do uchwycenia rzeczywistości, która ulega zmianie w niespotykanym dotychczas tempie czy też uległa rozszerzeniu dzięki nowym technologiom. Dane zastane, gromadzone przez lata badań, kuszą swoją dostępnością i swoistą „niezmiennością”. Wciąż otwierają furtki interpretacyjne, dają możliwości reinterpretacji i zrozumienia swojej własnej pozycji badawczej w kumulatywnych strukturach wiedzy. Późna nowoczesność zmieniła jednak status wiedzy i informacji. Dzięki technologii stają się one (oczywiście szczególnie za sprawą Internetu) coraz bardziej egalitarne, wychodząc z tzw. świątyń nauki, czyli gabine-

tów, laboratoriów, bibliotek i archiwów, by stać się niemal ogólnodostępnymi repozytoriami – zasobami na wyciągnięcie ręki (wystarczy nieraz tylko dotknąć ekranu swojego smartfona). Ponadto nie są one jednorazowo odczytane i wykorzystywane, jako że ugruntowany jest już paradygmat optujący za wielością interpretacji, kontekstowości tworzenia wiedzy czy informacji. Stąd coraz powszechniejsze działania, mające na celu digitalizowanie zebranych materiałów. Ta furtka jednak zawsze istniała, a dziś zmieniła się tylko skala dostępności. Materiały w archiwach niejednokrotnie służyły więc do badań porównawczych czy bazowych wstępnych poszukiwań. Wiąże się to z kolejną cechą uprawiania nauki, rozumianej jako oparta na przyjętych prawach, czyli z tym, co zapewnia naukowość – chodzi o kumulatywność wiedzy. Artur Kościański, omawiając ideę utworzenia zbiorczego archiwum społecznych danych jakościowych, pokazuje, co można z nimi zrobić: tworzą one nie tylko bazę do wykorzystania czy bazę pomocną do szukania inspiracji, lecz także gwarantują poczucie kontynuacji, co zapewnia ich dostępność, możliwość ich ponownego odczytania i użycia owych zastanych danych jakościowych:

Dodajmy, iż postępowanie, które zmierza do tworzenia systematycznej „kolekcji” istotnych dokonań badawczych pomaga nie tylko ponownie wykorzystać tak uporządkowany i zebrany materiał, ale sprzyja też kontynuowaniu dorobku „klasyków” i wertykalnemu rozwojowi dziedziny⁴.

Korzyści z udostępniania omawia również Libby Bishop w artykule dotyczącym etycznych aspektów wtórnej analizy. Wskazuje ona na możliwości pokazania takich opisów rzeczywistości, których do tej pory nie było w szerszym dyskursie publicznym. Upowszechnianie materiałów jakościowych ma też zapobiec duplikowaniu badań, zmniejszaniu dystansu między badaczami a uczestnikami i odbiorcami badań. To również możliwość zwiększenia transparentności procedur badawczych, co jest związane z ich statusem projektów finansowanych nie rzadko ze środków publicznych – stąd nie tylko ich wyniki, lecz także części składowe powinny mieć charakter publiczny w większym bądź mniejszym wymiarze⁵.

W powyższym kontekście można się pokusić o ocenę, że archiwa etnograficzne są wyjątkowymi archiwami danych jakościowych. Archiwa te powstają przy placówkach prowadzących prace badawcze z zakresu etnografii, etnologii i antropologii społeczno-kulturowej, którymi są: ośrodki uniwersyteckie, muzea, izby i ośrodki regionalne, a także niezależni badacze i badaczki, przechowujący materiały z własnych badań w prywatnych archiwach etnograficznych. Są to zatem

⁴ A. Kościański, *Archiwum Społecznych Danych Jakościowych: potrzeby, kontrowersje, propozycje praktyczne*, „ASK” 2005, nr 14, s. 20.

⁵ L. Bishop, *Ethical Sharing and Reuse of Qualitative Data*, „Australian Journal of Social Issues” 2009, vol. 44, no. 3, s. 256.

archiwa naukowe, służące nauce i naukowcom – ich pracy badawczej. Znajdujące się w nich dane to tzw. materiały pierwotne, czyli dane nieprzetworzone, niezinterpretowane, nieopracowane (czasami wstępne opracowania również są włączane w zasób archiwalny). Materiały etnograficzne zbierane są zawsze w określonym celu, którego kategoriami nadrzędnymi są temat oraz teren prowadzonych badań. Użyteczność terenowych etnograficznych danych jakościowych jest wielowymiarowa. Z jednej strony są dokumentacją bieżącą, nad którą pracuje badacz – badaczka, a z drugiej – już niemal po chwili od swojego ustanowienia stają się dokumentacją archiwalną, pozwalającą wrócić do badań, by zinterpretować je na nowo (temu samemu badaczowi lub innym). Na tym polega proces stawiania się źródłem etnograficznym. Jednocześnie, jako dokumentujące rzeczywistość społeczno-kulturową, dane te po pewnym czasie stają się także źródłem historycznym.

Ze względu na cel, sposób tworzenia archiwów etnograficznych oraz typ działalności i afiliacje naukowe ich twórców, archiwa te należy stanowczo odróżnić i oddzielić od archiwów państwowych i archiwów społecznych.

Archiwum etnograficzne łódzkiego ośrodka etnograficznego powstało w 1945 roku z inicjatywy Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej, ówczesnej kierownik Zakładu Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego (UŁ), a obecnie jest to archiwum naukowe Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UŁ (IEiAK). Profesor, niczym wizjonerka, była orędowniczką tworzenia archiwów w placówkach etnograficznych, aby materiał badawczy nie pozostawał rozproszony w rękach poszczególnych badaczy. Uważała, że „dokumentacja sporządzona przez etnografa stanowi podstawę nie tylko jednostkowej interpretacji i analizy naukowej, ale jest zarazem źródłem o nieprzemijającej wartości historycznej”⁶. Dokumentacja przechowywana w specjalnym archiwum powinna być jednak powszechnie dostępna. Od 1946 roku archiwum etnograficzne ośrodka łódzkiego regularnie gromadzi efekty badań terenowych, prowadzonych przez pracowników i studentów etnologii. Dysponuje przede wszystkim zbiorem tzw. dokumentów pierwotnych, czyli zapisami wywiadów i obserwacji z badań terenowych oraz dokumentacją fotograficzną obserwacji zachowań i efektów twórczej działalności człowieka. Materiały te stanowią podstawową bazę źródłową dla opracowań naukowych, a także prac dyplomowych (licencjackich, magisterskich, doktorskich). Ze względu na brak jednolitych, powszechnie obowiązujących zasad archiwizacji zgromadzonej dokumentacji badawczej, w etnograficznym archiwum łódzkim został przyjęty własny sposób inwentaryzowania źródeł. Od momentu założenia archiwum z Kazimierą Zawistowicz-Adamską pracowały Bronisława Kopczyńska-Jaworska oraz Teresa Zakrzewska

⁶ B. Kopczyńska-Jaworska, *Praca etnografa – w oczach profesor Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej*, [w:] *Przyszłość etnologii polskiej w jej teraźniejszości*, red. Z. Jasiewicz, T. Karwicka, DALET, Poznań 2001, s. 69.

również przy opracowaniu specjalnego systemu katalogowania i przechowywania oraz odpowiedniego systemu wyszukiwawczego dokumentacji z badań.

Obecnie zasób archiwum składa się z czterech działów:

1. Dział wywiadów i obserwacji terenowych. Podstawową jednostkę archiwalną tworzy wywiad z jednym informatorem lub obserwacja badacza, które w zależności od tematu mogą mieć od jednej do kilkudziesięciu stron.

2. Dział materiałów wizualnych i dźwiękowych składający się z kilku kolekcji: fotografie wraz z negatywami, fotografie cyfrowe, przedwojenne negatywy szklane, przeźrocza, kasety i szpule magnetofonowe.

3. Dział prac dyplomowych: prace licencjackie, prace magisterskie. Zbiór ten powiększa się z każdym rokiem.

4. Dział druków zawiera przekazane przez bibliotekę IEiAK katalogi z wystaw muzealnych (polskich i zagranicznych).

Interesujące nas zagadnienie dotyczące pracy kobiet, w dawnych badaniach terenowych łódzkiego ośrodka nie było poruszane bezpośrednio. Weryfikacja inwentarza wywiadów i fotografii pokazuje, że nie znajdziemy tam takich tematów. Choć kwestia ta nie była poruszana bezpośrednio, nie znaczy to, że nie była badana.

Co ważne, przed zwrotem postmodernistycznym w etnologii nie było badań prowadzonych przez pryzmat płci. Badania dotyczyły wybranego zjawiska społecznego, kulturowego czy aspektów materialnych, bez spoglądania na nie z różnieniem na perspektywę kobiet lub mężczyzn, która – można założyć – nieraz ujawniała się niejako samoistnie. Praca kobiet w materiałach z etnograficznego archiwum łódzkiego pojawiała się zatem zarówno w badaniach nad pomocą wzajemną i współdziałaniem (pomoc w robotach rolnych, przy skubaczkach, przy tkactwie itp.), jak i w badaniach ogólnych nad kulturą wsi (wychowanie dzieci, przygotowanie pożywienia, szycie odzieży, tkactwo, rzemiosło i wytwórczość domowa, prowadzenie domu i doglądanie gospodarstwa), a najbardziej widoczna była w badaniach nad zajęciami głównymi i pobocznymi mieszkańców wsi.

W szczególnie sposób praca kobiet ujawniała się jednak w badaniach nad kulturą robotniczą Łodzi. Analizy te były związane z miastem i robotnikami i dotyczyły pośrednio kwestii pracy kobiet. Feminizacja zawodów związanych z przemysłem lekkim odegrała znaczącą rolę w kształtowaniu profilu demograficznego oraz zawodowego Łodzi, zarówno na samym początku rozwoju miasta, jak i w późniejszym okresie. Włóknianki w czasach powojennych stanowiły co prawda peryferyjną grupę wśród robotników w skali Polski, a pracujące kobiety obejmowały 1/4 ogólnej siły roboczej, jednak w Łodzi były one ponad połową pracujących robotników⁷.

⁷ P. Kenney, *Rebuilding Poland: Workers and Communists 1945–1950*, Cornell University Press, New York 2012, s. 77.

Miało to bezpośredni wpływ na zbierany w ramach łódzkiego ośrodka etnologicznego materiał:

tutejsza etnologia rozwijała się w mieście o dość szczególnym profilu kulturowym, politycznym i demograficznym, które nie tyle ma swój mit, ile dość silny stereotypowy wizerunek „miasta kobiet”. Jak wykazywały już XIX-wieczne statystyki, ilość mieszkanek przewyższała (i przewyższa do tej pory) ilość mieszkańców Łodzi. Oprócz tego, jednym ze sztandarowych tematów etnografii łódzkiej okresu powojennego (mniej więcej od lat 60. do 80.) była lokalna kultura robotnicza, zaś to kobiety stanowiły większość w grupie robotników⁸.

Jednak sama struktura tematyczna materiałów nie zawiera bezpośredniego zainteresowania problematyką kobiecą, co mogło skłonić do zastanowienia się nad powodami owego braku i do próby zrozumienia specyfiki istnienia łódzkich badaczek w szerszym kontekście polityczno-społecznym:

Przy tym wszystkim, tzn. przy osadzeniu ośrodka naukowego w „mieście kobiet”, prowadzeniu badań grupy społecznej najbardziej sfeminizowanej, czyli robotnik, oraz patrząc na skład ekipy badawczej też niemal stuprocentowo sfeminizowanej, ciekawy jest brak zainteresowania na większą skalę problematyką kobiet i włączania jej do refleksji badawczej. Jeśli nawet to występowało, to pośrednio [...], gdy opisując style życia łódzkich włóknarzy, dotykano problematyki kulturowo utożsamianej z kobietami, jak rodzicielstwo, wychowanie dzieci, zdrowie i pożywienie⁹.

Kobiety pojawiały się więc raczej w tematach związanych z codziennością robotników, nie zaś jako bezpośredni przedmiot-podmiot analiz.

Z badań traktujących o kobietach nie wprost wyłaniają się różne przestrzenie, gdzie mamy do czynienia z pracą kobiet. Przede wszystkim była ona związana z prowadzeniem gospodarstwa domowego oraz wychowywaniem dzieci. Praca zawodowa zaczęła dotyczyć kobiet jako grupy społecznej od wybuchu I wojny światowej:

Większość z nich podjęła pracę dopiero po wojnie ze względu na przymus ekonomiczny, a nie dążenia emancypacyjne. Na tych, które pełniły rolę żon i matek, spoczywał dodatkowo obowiązek prowadzenia domu zgodnie z powszechnym wówczas wzorem kulturowym funkcjonującym nie tylko w środowisku robotniczym. Tak więc po często dwunastogodzinnym dniu pracy w fabryce musiały ją kontynuować, zajmując się nie tylko pracami domowymi w przeludnionych i pozbawionych jakichkolwiek wygód mieszkaniach, ale też walczyć z trudnościami w aprowizacji dotyczącymi zarówno żywności, jak i środków czystości czy ubrań¹⁰.

⁸ I. B. Kuźma, „*Własny pokój*” *etnografek*, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” 2014, nr 1 (20), s. 31.

⁹ Tamże, s. 36.

¹⁰ K. Kaźmierska, *Paradoksy ideologicznego uprzywilejowania – studium przypadku*, „Praktyka Teoretyczna” 2014, nr 3 (13), s. 146.